

Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulu'nun Fetva Usulüne Dair Bir Deneme

*The Fiqh Supervisory Board of the Islamic Bank of Jordan: An Essay on the
Methodology of Fatwa*

Hatice AKSOY

Arş.Gör., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölüm. İslam Hukuku Ana Bilim Dalı,
haticeaksoy@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8553-3436

Öz: İslami bankacılık ya da ülkemizdeki ismiyle katılım bankacılığı işlem ve hizmetlerinde fıkhî kurallara uyumlu olarak varlığını sürdürmekte ve bu yönüyle konvansiyonel bankacılıktan farklılaşmaktadır. Fıkhî kurallara uyum, bünyelerinde yer alan ve üyelerinin fıkhî uzmanlarından oluştuğu fıkhî denetim kurulu ya da ülkemizdeki ismiyle danışma heyeti ile sağlanmaktadır. Bu makalenin konusu, Ürdün İslam Bankası özelinde İslami bankacılık bünyesinde yer alan fıkhî denetim kurulunun fetva verme-uygulama sürecinin, verilen fetvaların dayanaklarının ve fetva usulünün mahiyetidir. Ürdün İslam Bankasının yayınlanmış bir fetva usulü olmadığı için kurulun verdiği fetvalardan hareketle takip ettiği bir fetva usulünün olup olmadığı ve fetva verme-uygulama süreçleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bir kurumun fetvalarının tamamını bütünlük içinde incelemek ve usulüne dair bu bütünlükten hareketle bir belirleme yapmanın önemi de çalışmayı özgün kılan yönlerden birisidir. Bir usulün var olup olmaması İslam iktisadına dair çalışmaların mevcut durumunu ve ilerleyen dönemdeki gelişim seyrini göstermesi açısından da önemlidir. Makale, Ürdün İslam Bankasının resmî web sitesinde yayınladığı fetvaların tamamını fıkhî ve usulî (fetva usulü) açıdan ele almayı hedeflemektedir. Kurulun yayınladığı fetvaların tamamı incelenmiş olmasına rağmen makalenin hacmini artırmamak için eleştiri ve teklif sunulması planlanan fetvalara odaklanılmıştır. Makalenin metodu ise kurulun yayınladığı fetvaları inceleyip söylem ve içerik analizi yapmak ve analiz sonucu ulaşılan bilgiler doğrultusunda takip edilen fetva usulüne dair eleştiri ve teklif sunma için sentez yöntemidir. Araştırmanın bulgularından bazıları şöyledir: Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulu'nun fetva verme süreçleri problemin incelenmesi, değerlendirme toplantılarının yapılması, fetvanın yayınlanması, uygulanması ve denetimini içermektedir. Kurul, fetvalarında Kur'an-ı Kerîm, Sünnet, icmâ ve kıyas olmak üzere fıkhın dört temel delile (edille-i erba'a) dayanmakla birlikte maslahat, zaruret gibi fıkhî prensiplere de başvurur. Kurulun fetvalarında takip ettiği bir usulün varlığı dikkatleri çekmekte fakat bu usul, klasik dönem fıkhî birikiminin takip ettiği usulle birebir benzerlik içermemektedir. Farklılık noktaları olarak modern dönemde fetvanın kaynakları arasında Ürdün Dâru'l-İftâ Kurulu'nun fetvaları, Dâru'l-İftâ'tâl-Mısıryiye, AAOIFI, Cidde merkezli Albaraka'nın kararları gibi fetva kurullarının kararları, Ürdün Medeni Kanun'u, İslam Bankası Kanunu gibi dikkate alınması gereken kanuni ve yönetsel düzenlemeleri de yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fetva Usulü, İslam İktisadı, Fıkhî Denetim Kurulu, Sharia Supervisory Board, er-Rekâbe eş-Şer'iyye.

JEL Kodları: Z120; B410; B590.

Abstract: Islamic banking, or participation banking as it is called in our country, continues to exist in compliance with fiqh rules in its transactions and services and differs from conventional banking in this respect. Compliance with fiqh rules is ensured by the fiqh supervisory board, or advisory committee as it is called in our country, which is composed of fiqh experts. The subject of this article is to analyze the fatwas issued by the fiqh supervisory board of the Islamic Bank of Jordan in terms of content, style, procedure and fiqh. Since the Islamic Bank of Jordan does not have a published fatwa procedure, it will be tried to reveal whether there is a fatwa procedure that the board follows based on the fatwas issued by the board. The importance of examining all of the fatwas of an institution in its entirety and making a determination about its procedure based on this integrity is one of the aspects that makes this study unique. The existence of a procedure is important in terms of showing the current state of Islamic economics studies and the course of development in the future. The scope of the article is to examine all of the fatwas published by the Islamic Bank of Jordan on its official website from a jurisprudential and procedural perspective. Although all the fatwas published by the board have been examined, in order not to increase the volume of the article, the focus is on the fatwas that are planned to be criticized and proposed. The method of the article is to examine the fatwas published by the board, to conduct discourse and content analysis, and then to synthesize the information obtained as a result of the analysis in order to criticize and propose criticisms and proposals regarding the fatwa procedure followed.

Some of the findings of the research are as follows: The process of issuing a fatwa by the Fiqh Supervisory Board of the Islamic Bank of Jordan includes examining the problem, holding evaluation meetings, issuing the fatwa, implementing it, and supervising it. The Board bases its fatwas on the four main proofs of fiqh (*al-'ail al-'erba'a*), namely the Holy Qur'an, Sunnah, ijmaa, and qiyas, as well as fiqh principles such as *maslahat* and necessity. It is noteworthy that there is a procedure that the Board follows in its fatwas, but this procedure is not exactly similar to the procedure followed by the classical period fiqh scholarship. As points of difference, the sources of fatwa in the modern period include the fatwas of the Jordanian *Dāru al-Iftā'i* Board, the decisions of fatwa boards such as *Dāru al-Iftā'i al-Misriyya*, AAOIFI, the decisions of Jeddah-based *Albaraka*, as well as the legal and administrative regulations that it must take into account, such as the Jordanian Civil Code and the Islamic Bank Law.

Keywords: Islamic Law, Fatwa Procedure, Islamic Economics, Fiqh Supervisory Board, Sharia Supervisory Board, *al-Raqaba al-Shar'iyya*.

JEL Codes: Z120; B410; B590.

GİRİŞ

Faizsiz bankalar ürün, hizmet ve faaliyet alanlarında fıkhî ilkelere bağlı kararlar konvansiyonel bankacılık ilke ve ürünlerinden farklılaşırlar. İslami bankacılıkta yer alan işlemlerin fıkhî esas ve kurallara uygun olması gerekmektedir. Bu gerekliliği sağlamak için İslami bankalarda fıkhî kurulları oluşturulmuştur. İngilizce literatürde “Sharia Supervisory Board” olarak bilinen bu kurullar Arapça literatürde “Hey’etü’r-Rekâbeti’ş-Şer’iyye” olarak zikredilir. Zikredilen kurullar, bankacılık işlemlerine dair inceleme, araştırma, fetva verme ve uygulama sonrası denetime takılan aksaklıkların nasıl düzenleneceği gibi işlemlerin pek çok aşamasında yer alır.

Bu makalede Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulu'nun yayınladığı fetvalar, bu fetvalarda ulaştığı hükümler ve hükümlere ulaşmada izlediği yöntem incelenecektir. Kurulun fetvaları beş fasikül halinde kitaplaştırılmıştır. Kurulun fetvalarının erişime açık olması (Ürdün İslam Bankası, 2021 (Son erişim: 26.11.2022)) ve kurul üyelerinin fetva sürecine dair bilgi paylaşımı Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulu'nun tercih edilme sebebidir. Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulu'nun verdiği fetvaların kaynakları, fetva verme usulü, fetvalara etki eden kişi/kurumlar incelenecek olup elde edilen veriler fıkhî geleneği ve klasik fetva usulü ile ilişkisi açısından analiz edilecektir. Makalenin amacı, İslami Bankacılığa dair var olan fıkhî denetim heyetlerinin takip ettiği metodu Ürdün İslam Bankası özelinde ortaya koymak ve bu metodun klasik fıkhî birikimi ile ilişkisini incelemektir.

Fıkhî denetim kurullarına dair yapılan çalışmalar incelendiğinde heyetlerin kurumsal yapısı (Güney, 2015; Hakan Safa Yılmaz & Şencal, 2022) ve yönetim konusuna odaklanıldığı görülmektedir (Hammad, 2006). Kurulun fetva ve usulüne dair yapılan birkaç bölgesel çalışma haricinde literatürdeki boşluğu dolduracak çalışmalara rastlanmamıştır (Alsayyed, 2009). Bölgesel çalışmalar kapsamında Suudi Arabistan'daki İslami bankacılık uygulamalarının fıkhî uygunluğunu çalışmış Ali Saeed Al-Shamrani'nin doktora tezi örnek verilebilir (Al-Shamrani, 2014). Makale literatürdeki boşluğu Ürdün İslam Bankası özelinde dolduracak çalışmalara öncülük etmeye gayret edecektir. Makale boyunca mutlak olarak banka veya kurum ifadesi kullanıldığında Ürdün İslam Bankası, kurul ifadesi geçtiğinde Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulu kastedilmektedir. Yalın olarak Dâru'l-İftâ ibaresi ise Ürdün Fetva Kurumunu ifade edecek şekilde kullanılacaktır.

1. ÜRDÜN İSLAM BANKASI VE FIKHÎ DENETİM KURULU

Banka, fikhî ilkelere ve Ürdün İslam Bankası Özel Kanunu hükümlerine uygun olan her türlü bankacılık, finansman ve yatırım işlerini yürütmek üzere 1978 yılında halka açık bir limitet şirket olarak kurulmuştur. İlk şubesi 1979 yılında 4 milyon Ürdün dinarı kayıtlı sermayesi ile faaliyete başlamıştır. 2010 yılında Albaraka bankacılık grubunun iştirakleri ile birleşmek için logosunu değiştirmiştir ve Albaraka grubunun bir üyesi olarak faaliyet göstermektedir (Ürdün İslam Bankası, 2021 (Son erişim: 26.11.2022)).

Bankada yapılacak faaliyetlerin fıkha uygunluk incelemesini banka bünyesinde yer alan fikhî denetim kurulu yürütmektedir. Fıkha uygunluk incelemesi; faaliyetlerin yönetimi, gözetimi, denetimi, fetva verme ve yıllık raporda yer alacak fıkha uygunluk raporu hazırlama (Ürdün İslam Bankası, 2022b (Son erişim:26.11.2022)) işlemlerini kapsamaktadır. Fıkhi Denetim Kurulunun işlevleri ise İslami finans kurumunun kurula sunmak zorunda olduğu bütün ürünleri incelemesi, olumlu veya olumsuz şeklinde bir kanaat bildirmesi ve denetlemesidir. Bu sebeple İslami banka işleyişindeki konumu sadece danışma mercii olmasıyla kalmamaktadır. Fikhî Denetim Kurulu yapısı kanun ile düzenlenmiş olup hukuki anlaşmazlık durumunda bu kanun referans olmaktadır (Ürdün Merkez Bankası, 2000 (Son erişim: 26.11.2022)). Fikhî Denetim Kurulu hiçbir üst kurula veya denetime tabi değildir. Bahsedilen kurulun aktif üyeleri dört kişi olup; Doktor Mahmut Sertâvî, Doktor Abdurrahman İbrahim Zeyd Keylânî, Doktor Muhammed Hayr Muhammed Sâlim İsa ve Yusuf Hasan Yusuf Halâvî'dir (Ürdün İslam Bankası, 2022a (Son erişim: 26.11.2022)).

1.1. İç ve Dış Fikhî Denetim

İslami şartlara uygun hizmet veren bankaların tabi olduğu pek çok denetim çeşidi vardır. Bu denetimlerden bazıları; Merkez Bankası denetimi, finansal denetim, yapılan anket ve geri bildirimler ile sağlanmaya çalışılan müşteri denetimi, fikhî kurul denetimidir. Araştırmanın odaklanacağı denetim çeşidi fikhî denetimi kurulu (الهيئة الرقابة الشرعية) bünyesindeki denetim olup fikhî denetim kurulu, faizsiz finans kurumunun yapacağı işlemler için fetva veren ve üyelerinin çoğunluğunu fıkıh uzmanlarının oluşturduğu kuruldur. Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulu üyeleri yukarıda isimleri sayılan fıkıh uzmanlarından oluşmaktadır. Fikhî Denetim Kurulu'nun banka yönetimindeki konumu ise: Ürdün İslam Bankası Yönetim Kurulu; Genel Müdür, Fikhî Denetim Kurulu ve Denetleme Komisyonu olmak üzere üçlü bir yapıdan oluşur (Sayfi, 2014, s. 4). Bu üçlü yapıda fikhî denetim kurulu hiyerarşik bir şekilde konumlandırılmamış olup üyelerinin yönetim kurulu üyesi olmaması, banka ile işlem yapan herhangi bir şirketin sahibi olmaması, banka ana hisselerinden birinin ortağı olmaması gibi şartlarla kurulun bağımsızlığı öncelenmiştir. Kurulun kararları tavsiye niteliğinde olmayıp bağlayıcı nitelik taşımaktadır (Ürdün İslam Bankası, 2016, s. 24).

Fıkhî denetim için banka bünyesinde farklı birimler ve kurullar bulunmaktadır. Fıkhî denetimin, işlemlerin uygulandığı esnada (رقابة مصاحبة) veya uygulama sonrasında (رقابة لاحقة) denetlenmesine göre iki çeşidi olduğu ifade edilebilir. Bir diğer açıdan denetimin kurum içi ya da kurum dışı uzmanlar tarafından yapılmasına göre iç ve dış denetim kurulu (الهيئة الرقابة الشرعية الداخلية و الخارجية) olarak iki çeşidi bulunmaktadır. Ürdün İslam Bankası bünyesinde işlemlerin uygulanmasından sonra denetimini yapan fıkhî iç ve dış denetim birimleri bulunmakta ve senelik olarak inceleme ve denetimler yapılmaktadır. Fakat işlemlerin uygulandığı esnada denetlenmesini öngören müstakil bir iç denetim birimine (الهيئة الرقابة الشرعية الداخلية) sahip değildir. Fıkhî denetim için işlemlerin uygulanmasından sonra yılsonunda veya altı aylık periyotlarla fıkhî uygunluğunu denetleyen İç Fıkhî İnceleme Birimi (التدقيق الشرعي الداخلي) fıkhî ve iktisat formasyonuna sahip uzmanlardan oluşmaktadır (Ürdün İslam Bankası, 2016, s. 28).

İslami finansın desteklenmesi ve geliştirilmesinde sektörde yer alan kurumların kendi içlerinde belirli standartlar çerçevesinde derecelendirilmesine dair akademik ve kurumsal çalışmalar dikkatleri çekmektedir (Kudâh, 2009). Bu konuda İslami bankalarla doğrudan veya dolaylı herhangi bir bağlantısı olmayan bağımsız sivil kurumlar belirli aralıklarla değerlendirme yapmakta ve sonuçları kamuoyuyla paylaşmaktadır. Bu kurumlardan birisi İslam Kalkınma Bankası (IDB) tarafından tasarlanan, merkezi Bahreyn'de bulunan ve 2005 yılında kurulmuş olan Uluslararası İslami Derecelendirme Ajansı'dır (IIRA). Ürdün İslam Bankasının 2016 yılından beri fıkhî uyumunu derecelendiren IIRA, 2021 yılı için Ürdün İslam Bankasına fıkhî kalite analizinin tüm alt başlıklarında yüksek düzeyde fıkhî uygunluğu içerdiğini ifade etmektedir (IIRA, 2022). Fıkhî uyum derecelendirmesinde fıkhî ilkelere bağlılık etki oranı %45 olarak zikredilir. Fıkhî ilkelere bağlılık, AAOIFI'nin yayınladığı şerî standartlar ve IFSB tarafından yayınlanan standartlar çerçevesinde incelenmektedir (IIRA, t.y. (Son erişim: 26.11.2022)). Bu araştırma kapsamında da kurulun fetvaları incelendiğinde fetvaların tamamen AAOIFI standartları ile uyumlu olduğu fark edilir, sadece organize teverruk fetvasında banka caiz olmadığı görüşüyle AAOIFI'den farklılaşır. Ürdün İslam Bankası'nın yılsonu raporlarına bakıldığında fetvaların uygulamaya sağlıklı şekilde yansdığı ifade edilmiştir.

1.2. Fetva Süreçleri

Ürdün İslam Bankası, Fıkhî Denetim Kurulu ve İcra Kuruluyla birlikte fetva süreçlerinin tamamını uhdesinde barındırmaktadır. Bu sorumluluk bankanın gündemine gelen bir problemin incelenmesi aşamasından fetva yayınlanması, fetvanın uygulanması ve uygulamanın denetlenmesine kadar tüm aşamaları kapsar. İlk olarak bankanın yapmak istediği işlem ya da karşılaştığı problemlerle ilgili belgeler derlenerek bir dosya oluşturulur, bu dosya ile konu kurulun gündemine sunulur ve fetva süreçleri başlar. Üyeler ilgili dosyayı be-

lirlenen toplantı tarihinden önce inceler ve mülahazalarını hazırlar. Toplantıda ele alınan konuya dair fikhî görüş oy çokluğu ile belirlenir ve fetva yayınlanır (Naîm Hüseyin Müsellem, 2019, s. 24).

İslami Finans Kurumlarında işlemler için fikhî uygunluk ya da uyumsuzluğa dair fetvanın verilmesi, *fikh* kurulunun görevidir (IFSB, 2009, s. 4). Fikhî kurulunun verdiği fetvanın sağlıklı ve doğru bir şekilde uygulanması, icra kurulu (lecnetü't-tenfiz) *göreviyken* (Atıyye, 2016, s. 4) uygulamanın yılsonunda veya iki yılda bir belirli periyotlarla denetlenmesi yani kurumun verilen fetvalara hangi oranda bağlı kaldığının değerlendirilmesi fikhî inceleme hizmeti sunan *müdadkik-i şer'inin* sorumluluğundadır. Bu sebeple fikhî denetimin en önemli unsurlarından birisi kurumun verilen fetvalara uyumunun incelendiği bu kısımdır (Atıyye, 2016, s. 16). Denetim sonrası aksayan, eksik ya da yanlış bir işleyiş görülmesi halinde durum kurula bildirilir. Kurulun, hatanın tekrarını önlemek için sunacağı öneriler beklenir.

Fikhî denetimlerde fetvanın yanlış ya da eksik uygulandığının tespiti durumunda gerekli düzenlemeler yapıp tekrar denetçiye başvurulmaktadır. Ürdün İslam Bankası, 1999 yılında işlemlerinin kurum bünyesinde yer almayan harici bir denetçi olarak Yermük Üniversitesi'nde İslam iktisadı alanında uzman ve saha tecrübesi olan Ahmet Sa'd tarafından incelenmesini ister. Sa'd bir uygulamada verilen fetvaya aykırılık olduğunu görünce durumu banka idaresine bildirir. Banka düzeltme emri sonrasında Doktor Ahmet Sa'd'dan incelemenin tekrarını talep eder. İkinci inceleme sonucunda aykırılığın düzeltildiği görülür. Sa'd'ın verdiği bilgiye göre buradaki muhalefet belirli süre ile kayıtlanan yatırım mevduatı işleminde görülmüştür. İşleminde problem olan nokta ise şöyle izah edilmektedir: Mevduatın belirlenen süreden önce çekilmesi durumunda müşteri kârdan mahrum kalmaktadır. Şayet banka zarar ederse mevduatını vadesinden önce çeken müşteri, bankanın zararını tazmin etmekle sorumludur. Akitte yer alan bu iki şart kazancın sorumluluk ile geldiği ilkesiyle çelişmektedir. Bankanın hasar sorumluluğu almadığı bir işlemde kâr alma hakkı da bulunmamalıdır. Bu itiraz sonrasında kârların puantaj sistemine göre dağıtılması şeklinde yeni bir sistem uygulanmaya başlanmıştır. Kâr da zarar da yatırılan meblağ ile bu meblağın yatırımda kaldığı süre dikkate alınarak belirlenmeye başlanmıştır (Fikhî Kurulu, 2017, s. 3/42 (Şüpheli alacaklara dair bölümün üç numaralı fetvası); Sâ'd, t.y., s. 22).

Fetvanın uygulanmasında bir yanlışlık olmuş ve mahzurlu sayılabilecek bir gelir elde edilmişse bu gelirin ihtiyaç sahiplerine verilmek üzere sadaka fonuna aktarılması talep edilir. Örneğin tıpkı yatırım hesaplarından temin edilen kâr gibi bir cari hesaptan yapılan havale işleminden bir kâr alınmış ise bu meblağın hayır işlerine sarf edilmek üzere sadaka fonuna aktarılması istenir (Fikhî Kurulu, 2017, s. 3/42 (Şüpheli alacaklara dair bölümün üç numaralı fetvası)).

Fetvanın belirli gerekçelerle değişimi ve bu değişimin uygulamaya yan-

sımasına dair bir örnek verilecek olursa; kredi kartları ile çekilen nakit para karşılığında müşteriden çektiği meblağın %4'ü kadar ücret alınmasına fikhî denetçiler tarafından itiraz edilip bu işlemin caiz olmadığı belirtildiğinde hem uygulama hem fetva değiştirilmiştir. Çünkü bu işlem fikhî açıdan bir borç verme işlemidir ve karşılığında herhangi bir meblağ alınmaması gerekir. Bir diğer örnek ise teminat mektubu konusundadır. Sağlanan teminatın güvencesi olarak teminat mektubu karşılığında belirli bir ücret almak caiz değildir. Çünkü teminat mektubu bir kefalettir ve kefaletin de karşılıksız olması gerekir. Sadece işlemler için gösterilen fiili masrafların bedeli alınabilir. Bu konudaki fetvanın da değiştiği belirtilmektedir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 3/12 (Cari ve Yatırım Hesaplarına Dair Bölümün bir numaralı fetvası)).

Fetvada yanılma ve fetvadan dönüş, bankacılık işleyişinde hemen hemen her aşamada olabilmektedir. Fikhî Denetim Kurulu konuyu yeniden değerlendirmeye alabileceği gibi daha üst derecedeki bir fetva kurumuna konuyu bildirebilir.¹ Üst fetva kurumunun veya kurulun yeniden değerlendirmesi neticesinde fetva ve uygulama değişebilir ve bir daha eski fetva ile amel edilmemelidir. Ürdün İslam Bankasında murabaha işleminde müşterinin hem alıma hem satıma vekil kılınmasına (teknik adıyla çifte vekâlet uygulaması) dair fetvanın uygulamada görülen problemlerle sebebiyle değiştirilmesi yoluna gidilmiştir. İşlemlerin hakiki olmayıp şekilsel kalması, murabaha işleminin karz/borç verme işlemine benzermesi gibi sebeplerle belirli zaruret halleri dışında müşterinin çifte vekâlet uygulamasına son verilmiştir. Belirli zaruret halleri ise petrol şirketlerinden bireysel müşteri olarak petrol alnamaması gibi kanuni engelin bulunduğu durumları kapsamaktadır (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 2/11 (Fetva No: 45)).

2. FETVA USULÜ

Modern iktisadi problemler karşısında gerek İslami banka bünyesinde yer alan kurullarda gerek bir banka bünyesinde yer almayan merkezi fıkıh kurullarında takip edilen usullere dair farklı kanaatler dikkatleri çekmektedir. Konuyla ilgili çalışmalarda takip edilen usule dair gruplamalar şu şekilde ifade edilebilir: Gündeme gelen problemi analiz eden tahlil merkezli usul anlayışı, problemin temel illet noktasını belirleyen ta'lil merkezli anlayış ve problemin çözümü için gâî yaklaşımı benimseyen anlayış (Baz, 2012, s. 10). Bir diğer gruplama naslara birebir bağlı kalmayı tercih eden kurullar, kıyas-illet-hikmet kavramlarını önceleyenler, maslahat ilkelerini ön plana çıkararak ve belirli bir mezhebe bağlı kalmayı uygun görenler şeklindedir (Naîm Hüseyin Müsellem, 2019, s. 51). Ayrıca fikhî kurallara bağlılık derecesine göre büyük ölçüde bağlı kalma-

1 Daha üst derecedeki fetva kurulundan kasıt, Ürdün İslam Bankası Fıkıh Denetim Kurulunun konuyu Ürdün İslam Bankasının bağlı bulunduğu Albaraka Bankası merkezi kuruluna yönlendirmesidir.

ya çalışan kurullar, bunlara karşı daha esnek ve günün şartlarını dikkate alan kurullar ve bu iki grubun arasında kalan bir usulü takip eden kurullar şeklinde tasnif de mevcuttur (Ebu Lihye, 2015; Edris, 2018). İncelenen çalışmalardaki gruplamaların geniş, detaylı izahları ve gerekçeleri bulunmamakta; tasnifler, yazarın konuyu ele alış tarzına göre şekillenmektedir.

Yukarıda işaret edilen tasniflerin hem kurul üyelerinin belirli aralıklarla değişmesi hem de kurumun bir birey gibi değerlendirilmesi sebebiyle sağlıklı görülmemektedir. Ürdün İslam Bankası yaklaşık 40 yıldır bankacılık işlem ve hizmetlerini fikhî denetim kurulunun fetvalarına göre yürütmeye çalışan bir kurumdur. 40 yıl gibi bir sürede hatırı sayılır miktarda fıkıh uzmanı banka bünyesinde fetva verme sorumluluğunu yürütmüştür. Kurum, gözettiği temel ilkelerle bireysel olarak fıkıh alimlerinin gözettiği fikhî hassasiyetlerden farklılaşmaktadır. Şahısların bireysel hassasiyetlerinden ziyade kurumun gözettiği ilkelere göre fikhî denetim heyetinin usulünden bahsetmek daha sağlıklı ve net sonuçlar verebilecektir. Bu doğrultuda kurumun fetva usulü için genelden özele doğru aşağıdaki değerlendirmeler yapılabilir:

Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulu'nun hâlihazırdaki aktif üyeleri, yayınlanmış ya da yazılı bir usul olmamasına rağmen verilen hükümlerde bir usul takip etmenin kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu, takip edilen usul konusunda kurul üyesi fıkıh uzmanlarının ilmi donanımlarının belirleyici olduğunu ve klasik fıkıh birikiminde yer alan fıkıh usulü, fetva usulü ve tercih usulü gibi usullerin sadece birisinin değil yeri geldikçe tamamının işlevsel olarak kullanıldığını belirtmektedir. Fetva usulleri ise, kendilerine sorulan bir problemin öncelikle doğru anlaşılması, AAOIFI ve Mecmau'l-Fikhî'l-İslamî'nin konu ile ilgili kararının varlığının tespit edilmesi, klasik fikhî birikimin bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu konu ile ilgili bir görüşün olup olmadığının netleştirilmesi ve sonrasında kurulun içtihat doğrultusunda fetvasını vermesidir.

Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulu, farklı görüşlerin olduğu ihtilaflı konularda tercihi nasıl ve hangi ilkeler doğrultusunda yaptığı kurulun fetva usulü için önemli hususlardan birisidir. Bu konuda Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulu'nun yöntemi için "ehlinden sâdır mahalline masruf" olduğu sürece klasik fıkıh birikiminde yer alan görüşlerin tamamını tek bir mezhep gibi kabul ettiği ve ihtilaflı konularda görüşler arası tercih yapılması gerektiğinde delil gücüne baktığı ifade edilebilir (Nur, t.y., s. 324). Delil güçlerinde bir eşitlik olduğu durumda ise kolaylaştırma ve zorluğu kaldırma ilkesi gereği insanların maslahatına, toplumun ihtiyacına uygun olan görüşü tercih etmektedir. Tercih edilen görüşün şaz, garip ya da çok zayıf olmamasına ve alanın uzmanları tarafından verilmiş olmasına dikkat edildiği; şaz, garip ve zayıf olmadığı sürece zorluğu gideren, maslahatı sağlayan görüşün tercih edildiği ifade edilebilir. Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulu Üyesi Mahmut Sertâvî ihtilaflı görüşlerin bulunduğu konularda bir görüş doğrultusunda tercih yapar-

ken klasik dönem mezhep içi tercih usulü gibi bir usullerinin olmadığını ve görüşler arası tutarlılığı ise kanunlaştırma ile sağlamaya çalıştıklarını belirtmiştir.

Kurul, hakkında ihtilaf olan konularda bir tercih yapması gerektiğinde bu tercihini bazen üç mezhep imamının ittifak ettiği görüşten yana kullanırken (menfaatlerin mal olması gerektiğine dair açıklamalarında olduğu gibi) (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 1/48 (Fetva No: 18)) bazen de bir ittifak olsa bile tercihini İbn Teymiye'nin görüşünden yana kullanmaktadır. Verilen fetvaların dayanakları incelendiğinde İbn Teymiye'nin adının açıkça zikredilerek görüşü tercih edildiği fetvalar görülmektedir. Kurul üyeleri bu durumu delil gücü ile açıklamakta ve delili güçlü olan görüşü seçtiklerini ifade etmektedirler. Fakat İbn Teymiye'nin görüşünün tercih edildiği fetvalara bakıldığında delil gücü açısından her zaman diğer görüşlerden daha güçlü olduğunu söylemek zordur.

Kurulun fetvaları incelendiğinde ihtilaflı konularda yaptığı tercihlerin, yukarıda da işaret edildiği gibi ihtiyaca göre işletilen fıkıh, fetva ve mezhep içi tercih usulüne ek olarak "sermayenin ve yatırımların korunmasını" önemseyen bir düşünce okulunu temsil ettiği söylenebilir. Kurula gelen sorularda kurulun tercihi belirli bir mezhebi takip etmeksizin klasik birikimde yer alan görüşlerden sermayenin ve yatırımların korunması ilkesini sağlayan görüşten yana olmaktadır. Mezhep görüşleri ve ulema görüşleri arasındaki tercihlerini de takip ettiği bu temel ilkenin şekillendirdiği düşünülmektedir. Bu hususu netleştirmek için şu şekilde birkaç fetva örneği verilebilir:

Sözleşme öncesi yapılan vaat işleminin müşteriye bağlayıcı olmasına dair yayınlanan fetvada İbn Şübrüme görüşünün tercih edilmesi, müşterinin vaadi ile sadece vicdananen ahlaki düzeyde değil hukuk nazarında da sorumlu olması, bu işleme yapılacak yatırımın ve dolaylı olarak sermayenin korunması amacına dönüktür. Sözleşme öncesi yapılan vadin karşılıklı iki tarafı da bağlayıcı olması problemine ilişkin Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulu'nun verdiği bir fetva bulunmamakla birlikte birinci Beytü't-temvîli'l-Kuveytî toplantısında alınan kararları fetvalar kitabına alarak bu görüşü benimsediği gibi bir izlenim vermektedir. Zikredilen toplantıda alınan karar, vadin karşılıklı tarafları bağlayıcı olmasının maslahata ve teamüle uygun olduğudur (Fıkıh Kurulu, 2017, s. II/45). Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulu üyelerinden edinilen bilgiye göre bankanın uygulamasında vaat müşteriye bağlayıcı sayılmaktadır. Fakat bu bağlayıcılık kaçırılan fırsatları talep etme hakkını değil sadece zararı talep etme hakkını içermektedir.

Fikhî kurulun tercihlerinde sermaye ve yatırımların korunmasını önemseyen bir düşünce okulunu temsil ettiğine dair bir diğer tercih örneği de fetvalarda yer alan "bankanın maslahatı vardır" şeklindeki açıklamalardır. Kurul üyelerine, fetvaların dayanaklarında yer alan "...bu işlemde bankanın maslahatı vardır" (Fıkıh Kurulu, 2017, s. /57 (Fetva No: 22)) şeklindeki ifadeler sorulduğunda üyelerin cevabı, banka maslahatının hüküm koyucu tarafından

geçersiz olduğu belirtilen terminolojik ifadesiyle *mülga* bir maslahat olmadığı, aksine müşterilerin maslahatı ve yatırımların korunmasından bağımsız düşünülemediğine dair ifadeleri de sermayenin korunması düşüncesini destekler mahiyettedir.

Yapılan işlemlerde hasarın meydana gelmesi halinde hasar bedelinin hangi hesaptan ödeneceğine dair verilen fetvalarda da benzer bir tutumu görmek mümkündür. Şöyle ki Ürdün İslam Bankası'nda murabaha sözleşmesi ile alınan ilaçların müşteriye tesliminden önce helak olması durumunda maslahata binaen hasarın ortak yatırım gelirlerinden karşılanmasına dair fetva da aynı amaca dönüktür (Fıkıh Kurulu, 2017, s. /70 (Fetva No: 33)). Malın müşteriye tesliminden önce oluşan hasarın tümüyle satıcıya ait olması gerekirken müşteri ile satıcı arasında yarı yarıya dağıtılmaktadır ve banka idaresi hasarı satıcı olarak kendi öz sermayesinden karşılamak yerine ortak yatırım hesaplarından karşılanmasını tercih etmektedir.

Yatırımların korunması konusunda bankanın bankacılık sektöründe yaygın olarak kullanılan teminat çeşitlerini uygulamasının yanında farklı uygulamaları da yine aynı amaca dönük çözümler olarak değerlendirilebilir. Bu noktada bir örnek ile açıklama yapmak gerekirse Ürdün İslam Bankası'nın, banka tarafından verilen altın kart sahiplerine seyahat sırasında ölümle sonuçlanan bireysel kazalara karşı sigorta yaptırması fikhî denetim heyeti tarafından caiz görülmüştür. Bu sigorta çeşidi caiz olmakla birlikte tazminat bedeli fiili zararı geçemez. Fiili zarar ise fikhî olarak can ve canın altındaki tazminatlarda belirlenen miktardır. Ki bu meblağ da 4 kilo 250 gram altın miktarı ve bu meblağa tekabül eden paradır. Şayet sigorta şirketinden bu miktardan fazla bir meblağ alınmışsa hayır fonuna aktarılmalıdır. Bu şart da kart çıkarılırken imzalanan sözleşmeye konulmalıdır (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 3/6 (Fetva No: 4)).

Kurulun fetvalarında gözettiği bazı temel fetva usulü ilkeleri olduğu dikkatleri çekmektedir ve bu ilkelerin bazısı şöyle sıralanabilir: Hakkında soru sorulan işlemin (örneğin murabaha kart/finansman kartı sorusu) İslam borçlar ve eşya hukukundaki işlemlere ve bu işlemlerin bünyelerinde taşınması gereken kurallara bir aykırılığın olmamasına, satıcı ve müşterinin sorumluluklarında bir kapalılık, belirsizlik ve iç içe geçmişliğin olmamasına ve yapılmak istenen işlemin sûri yani şekilsel bir işlem olmamasına dikkat etmektedirler. Kurula sorulan bir işlemin fetvasında kurulun açıklamaları bu hususlarda bir eksiklik olmadığı için işlemin caiz olduğu yönündedir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 3/9 (Fetva No: 8)).

2.1. Fetva Kaynakları

2.1.1. Diğer Fetva Kurumlarının Fetvaları

Fetvanın dayanağı çoğu zaman fikhî izahlar olabildiği gibi bazı durumlar-

da da doğrudan bir kurulun fetvası da olabilmektedir. Ürdün İslam Bankasının fetvalarında birçok farklı kurulun ismi geçmekle birlikte Ürdün Dâru'l-İftâ Kurulunun fetvaları, Ürdün'de bulunan İslâmî banka kurullarının kararlarında değişiklik yapmasını gerektirecek düzeyde etkin bir konuma sahiptir. Üç yıl Beytü't-temvîlî-Kuveytî Fıkıh Kurulunda görev yapmış olan Doktor Ahmet Sa'd'ın verdiği bilgiye göre, Ürdün Râcihî ve Safvâ İslam Bankası, belirli şartlarda uygulamakta olduğu organize tevruk işlemini 2022 yılında Ürdün Dâru'l-İftâ kurumunun bu işlemi yasaklayıcı fetvasından sonra uygulamadan kaldırmıştır. Ürdün'deki İslami bankalar Dâru'l-İftâ'nın fetvasından sonra organize tevruk işlemini yapmamaktadır.

Sa'd sözlerine Ürdün'deki Dâru'l-İftâ makamının fetvalarının İslami bankaları bağlayıcı düzeyde olduğunu eklemiştir. İslami bankalar Dâru'l-İftâ'nın fetvalarına uyum göstermezlerse Müftî-i Âm'ın ilgili bankalar ile işlem yapmanın caiz olmadığına dair bildiri yayınlama hakkı bulunmaktadır. Bu durum ülkedeki fetva kurumunun, bankanın iç fikhî denetim biriminin fetvalarında önemli ölçüde belirleyici olduğunu gösterir. Öyle ki gecikme bedeli gibi bazı konularda AAOIFI gibi pek çok fikhî danışma kurulunu etkileyen bir kurumun kararlarının önüne geçebilecek otoriteye sahiptir. Bu durum bir dış denetim unsuru olarak kullanılabilir bir imkandır. Şöyle ki Dâru'l-İftâ bünyesinde yer alan uzmanların banka ile irtibatı bulunmayıp, fetvalarında banka yönetiminin bir etkisi olmamaktadır.

Yayınlanan fetvaların dayanaklarında Ürdün dışında bulunan farklı fetva kurullarının isimleri de yer almaktadır. Örneğin Dâru'l-İftâ'l-Mısriyye, AAOIFI, Cidde merkezli Albaraka'nın kararları kaynak olarak dikkate alınmaktadır. Bazı fetvaların dayanağı fikhî bir dayanak olmayıp doğrudan ismi sayılan kurulların ilgili kararları olarak verilebilmektedir. Örneğin, faizli bir borç karşılığında rehin olan bir gayrimenkulün alınabileceği ve sonra asıl sahibine kiralanabileceğine dair fetva AAOIFI'nin bu konudaki cevaz görüşüne dayandırılmış ve AAOIFI'nin bu işlemi îne olarak değerlendirmedeği ifade edilmiştir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 4/ 9 (Fetva No:13)). İsmi geçen kurulların kararları dikkate alındığında Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulunu büsbütün bağlayıcı olmayıp kararlar arası farklılıkların olabileceği belirtilmiştir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 2/16 (Fetva No: 49)). Yine bir başka fetvada Ürdün İslam Bankası, kredi kartlarından alınan yıllık (kullanım) vergilerin arttırılıp arttırılmayacağına dair bir soruda İslam İşbirliği Teşkilatına bağlı ve merkezi Cidde'de bulunan Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi'nin (Mecmau'l-Fıkıh'l-İslâmî ed-Düvelî) kredi kartına dair kararını zikretmiş ve kart çıkarma vergilerindeki artışın borçların geç ödenmesi sebebiyle olduğu durumlarda caiz olmadığı görüşünü benimsemiştir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. III/9 (Fetva No: 9)).

2.1.2. Kanunlar

Kurulun fetvalarında dikkate alması gereken kanuni ve yönetsel düzen-

lemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemelerin başında Ürdün Medeni Kanun'u, İslam Bankası Kanunu (القانون البنك الاسلامي) (Fıkıh Kurulu, 2017, s. I/34)) gibi kanun metinleri gelmektedir. Örneğin kurula sorulan "Murabaha akdinde alınan malın banka adına tescil edilmesinin zorunlu olup olmadığına" dair bir soruya kurul, "Bu işlemin Ürdün İslam Bankası Kanunu ve Medeni Kanun'un 465, 488, 497. maddelerine göre araba ve gayrimenkul mallarda bankanın ancak resmi tescil ile mala sahip olabildiğini ve teslim alabildiğini yani kanunî bir zorunluluk olduğunu, bankanın resmi tescil olmadan bir mala sahip olamayacağını ve bu malı murabaha sözleşmesi yapmak isteyen müşterisine satamayacağını" belirtir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. I/75 (Fetva No: 38)). Aynı şekilde 2000 yılında tadil edilen Bankacılık Kanununun 35. maddesine göre Ürdün İslam Bankası, kurum yönetim kılavuzu olarak itibar edilen "Delîlü'l-Hâkimiyeti'l-Müessese" esaslarına uygun hareket eder.

Kanun ile fikhî hükmün çatışması durumunda ne yapılacağı önemli bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde bir çatışmaya, İslami Bankacılığa dair özel düzenlemenin bulunması sebebiyle olsa gerek fetvalarda rastlanmamıştır. Kanuna ve fıkhaya uyumsuzluk sebebiyle ya da sadece kanuna veya sadece fıkhaya uyumsuzluk sebebiyle caiz olmadığı belirtilen işlemler olmuştur. Şöyle ki Ürdün İslam Bankasında uygulanmakta olan azalan ortaklık (el-müşâreketü'l-mütenâkisa) akdinde belirlenen şartların değiştirilme imkanına dair sorulan bir soruda kurulun tutumu fıkhaya ve kanuna uygun olmadığı gerekçesi ile ret şeklinde olmuştur (Fıkıh Kurulu, 2017, s. I/39 (Fetva No: 12)).

2.1.3. Fikhî Kaynaklar

Kurulun fetvalarında müracaat ettiği fikhî kaynakların neler olduğu sorusu kurulun eserinin başında zikrettiği kaynaklar listesi ve bu listede yer almayan fetvaların dayanaklarında geçen fikhî kaynakları ile cevaplanabilmektedir.

Kurul, fetvalarını derlediği eserin başında dört mezhebi de içerecek şekilde temel bazı kaynakları fetva kaynakları olarak zikreder. İlk olarak Kur'an-ı Kerim peşi sıra ahkâm hadislerinin derlendiği Meccüddin ibn Teymiye'nin (ö. 652/1254) metni ve Şevkânî'nin (ö.1250/1834) şerhiyle birlikte 1973 yılında yayınlanan *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr* eseri zikredilir. Devamında mezhep literatürlerine dair bazı eserlere işaret edilir. Şafi mezhebinin literatürüne dair, İmam Şa'fi'nin (ö.204/820) *el-Üm* eseri, Zerkeşî'nin (ö.794/1392) *el-Mensûr fi'l-kavâ'id* eseri verilir.

Hanbeli mezhebine dair, Ahmed b. Hanbel'in mezhebini derleyen en büyük kitap olarak belirtilen Ebu'l-Kâsım el-Hırakî'nin (ö.334/946) muhtasarı ve bu esere İbn Kudâme'nin (ö.620/1223) şerhi *el-Mugnî* eseri zikredilir. Takıyyüddin İbn Teymiye'nin (ö.728/1328) çeşitli eserleri ve fetvalarının bir araya getirildiği *Mecmûu Fetâvâ* eserine işaret edilir. Hanefi mezhebi literatürüne dair İbn Âbidîn'in (ö.1252/1836) *Reddü'l-muhtâr* eseri ve Hanefi fakihî Kerâbîs'in

(ö.570/1175) *el-Furûk* eseri verilir. Malikî mezhebi literatüründen İbn Rüşd'ün (ö.595/1198) *Bidâyetü'l-müctehid* eseri, mali işlemleri konu edinen Hasan Meltâvî'nin *Fikhu'l-muâmelât ala mezhebi İmam Malik* eseri ile yetinilmiştir.

Dört mezhebe dair Ezher ulemasından Abdurrahman el-Cezîrî'nin (ö.1882/1941) *el-Fikh ale'l-mezâhibi'l-erba'a* eseri, fikhî açıdan bankacılık işlemlerinin gelişimine dair Sâmi Ahmed Hamûd'un *Tedvîru'l-a'mâlî'l-masrafiyye bima yettefikü ve's-şerîate'l-İslamiyye* eseri, Kahire İslam Birliği Yüksek Kurulu tarafından hazırlanan İslam fıkıh ansiklopedisi de kaynaklar arasında yerini alır. Modern kaynaklar ve dört mezhebin dışındaki müctehit imamlardan istifade bağlamında, Bağdat Vakıflar Başkanlığı tarafınca basılan Doktor Hâşim Cemîl'in hazırladığı "İmam Sa'd b. Müseyyeb'in Fıkıh" isimli çalışma, Doktor Abdullah Cubûrî'nin hazırladığı İmam Evzâi'nin fikhî görüşlerine dair çalışması, Doktor Derâdike'nin Garar teorisi konusundaki çalışması zikredilir.

Hadis ilmüne dair Aclûnî'nin *Keşfu'l-hafa* eseri, İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö.852/1449) *et-Tehzîbü't-tehzîb* isimli kütüb-i sitte râvilerine dair hadis eseri verilmiştir. Sözlüklere dair çalışmalardan Feyyûmî'nin *Misbâhu'l-münîr* eseri gibi bazı farklı alanlara dair kaynakların zikredildiği de görülür. Fakat bu eserlerden istifade oranı ilgili birkaç fetva ile sınırlı kalmaktadır.

Kurulun bazı fetvaların dayanaklarında açık bir şekilde bazı fikhî eserlere atıf yaptığı görülür. Bu atıflar incelendiğinde kurulun fetvalarındaki tercihlerinde belirli bir mezhep ve o mezhebin kaynaklarına ya da mezhep içindeki bazı müctehitlere dair bir yoğunlaşma görülmez. Buna dayanarak aşağıda zikredilecek fıkıh eserlerinde yer alan birbirinden farklı görüşlerin tamamının kurul nazarında eşit düzeyde olduğu söylenebilir. Bazı fetvalarda işaret edilen bir görüş için birkaç farklı mezhep eserine atıf yapıldığı gibi bazılarında ise doğrudan tercih edilecek görüşün kaynağına işaret edilmiştir.

2.1.4. Mezhep Görüşleri

Mezhep görüşlerinin fetvalarda dayanak olarak zikredildiği görülür. Fakat kurulun istikrarlı ve kasıtlı bir şekilde bir mezhebi tercih ettiğini söylemek bir miktar zor görünmektedir. Kurul bazı fetvalarında "...Hanefi ve Şafiî mezhebinin görüşü bu yödedir." (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 2/6-7 (Fetva No: 4)) diyerek kaynaklara atıf yaparken bazı fetvalarında sadece Hanbeli veya Maliki mezhebine atıf yapmaktadır (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 1/24 (Fetva No: 6)). Bununla birlikte kurulun Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'yi dikkate alması dolayısıyla (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 2/5 (Fetva No: 39)) Hanefi mezhebinin halkın çoğunluğunun Şafiî olması sebebiyle de Şafiî mezhebinin daha çok dikkate alındığı söylenebilir.

İleri tarihli döviz işlemleri üzerine vaatleşmenin cevazına dair bir soruda kurul cevabı şöyle olmuştur: "Müşterinin vaat ile bağlayıcı olmayıp işleme devam edip etmemeyi tercih edebilmesiyle birlikte bankanın kendini bağlayıcı

olacak şekilde bir vaat anlaşması yapmasında bir engel yoktur. Vaadin yapıldığı tarihteki kurlara bakılmaksızın tarafların arasında kararlaştırılan kur fiyatında ileri bir tarihte yapılacak döviz değişim sözleşmesi için vaatleşmek caizdir. Gelecekteki döviz işlemleri için tek tarafı bağlayıcı vaatleşmenin cevazına dair AAOIFI'nin bir numaralı standardında cevaz hükmü bulunmaktadır. Döviz işlemindeki kur fiyatlarını, fiili akdin yapılacağı ileri tarihteki kur fiyatları ile sınırlamama konusu ise Hanefi mezhebi görüşüne göredir. Hanefi mezhebini görüşüne göre günün kuru, günün kurundan az veya çok bir ücretle döviz işlemleri yapılabilir. Bu görüş de Peygamber (s.a.s.)'in "...cinsler farklılaştığı zaman peşin olmak kaydıyla istediğiniz oranda alım satım yapın..." hadisine dayanır" (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 3/12 (Fetva No: 1) (Döviz işlemleri hakkındaki bölümün birinci fetvası)).

2.2. Fetva Dayanakları

Kurul, fetvalarında Kur'an-ı Kerîm, sünnet, icmâ ve kıyas olmak üzere fıkıhın dört temel delilini (edille-i erba'a) dayanak olarak almakla birlikte maslahat, zaruret gibi fikhî prensiplere de başvurmaktadır. Şöyle ki kurul tarafından modern sözleşmeler ele alınırken öncelikle Kitap, sünnet ve fakihlerin görüşlerinde yer alan tip sözleşmelerden olması tercih edilir. Yer almadığı durumlarda ise dört temel delil ile çatışmıyor olmasına ve toplumun çoğunluğunun faydasını sağlıyor ve zarar içermiyor olmasına bakılır (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 2/17 (Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetçisinin de katılmış olduğu Albaraka İslam İktisadı toplantısında yayınlanan fetvaların ilki)). Bu başlık altında kurulun fetva usulünü daha iyi yansıtabileceği düşünülerek ittifakla kabul edilen temel delillerin dayanak olarak zikredildiği fetvalar incelenmeyecek olup bunun yerine üzerinde ittifakın olmayıp farklı görüşlerin beyan edildiği dayanakları içeren fetvaların incelenmesine gayret edilecektir.

2.2.1. Maslahat

Kurul fetvalarında "maslahat", "umumun maslahatı", "bankanın maslahatı", "yatırımcıların maslahatı" gibi ifadeleri sık sık kullanmakta ve bazı fetvalarında bu kavramların hükme doğrudan dayanak olarak yer aldığı görülmektedir. Bu noktada kurulun maslahat kavramına nasıl bir anlam yüklediği ve hangi çerçevede kullandığı büyük önem taşımaktadır. Bunlara ek olarak maslahat ilkesinin aşırı yorum olarak kullanılıp kullanılmadığı, bankanın işlemlerini tecviz etmek için bir araç olup olmadığı sorusu fetva siyaseti ve usulü açısından oldukça önemlidir. Maslahat, bankanın maslahatı, umumi maslahat şeklindeki ifadelerin yer aldığı fetvalar incelendiğinde maslahat ilkesinin kullanımı ve sınırları için şunlar söylenebilir:

Umumi maslahat (maslahat-ı amme) kavramına kurulun nasıl bir çerçeve çizdiğini görmek için fıkıha muhalif olarak elde edilmiş gelirlerin Kur'an bastırma ve mescit yaptırma haricinde umum Müslümanların maslahatı olduğu

alanlara harcanması gerektiğine dair fetvasında verdiği örneklere bakmak bir miktar fikir verebilir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 3/44 (Fetva No:5)). Şöyle ki bu alanları bazı örneklerle şöyle ifade etmiştir: gaz yağlarının doldurulması ve seccade temini gibi mescit giderleri, hizmetli ücretleri ve elektrikli süpürge gibi mescit masraflarının karşılanması, hayır dernekleri, Kur'an-ı Kerim yarışmaları, fakirlerin gider ve ilaçlarının karşılanması, ihtiyaç sahibi öğrencilerin üniversite harçları veya yurt ücretlerinin karşılanması, zekât ödemesi için belirlenen alanlar (Beytüt-Temvîlî-Kuveytî, 1985, s. 301 (Fetva No: 454)).²

Bankanın sözleşmelere koyduğu şartların fıkhi yönünü incelemek ve şartın fıkhi geçerliliğini tartışmak için maslahat ilkesinin kullanıldığı görülür. Bu noktada sözleşmede yer alan şart ile bazı muamelat kuralları arasındaki uyumsuzluğu gidermek için maslahat ilkesi kullanılır. Örneğin, banka, murabaha işlemi ile tıbbi malzeme satın alıp bu malzemeleri kendisinden talep eden müşterisine satacaktır. Müşteri fiyatın artmaması için genel sigorta yerine sadece çalınmaya karşı kısmi bir sigorta yaptırmıştır. Sözleşmeye göre tıbbi malzemeler müşteriye Amman'da teslim edilecektir. Banka, işlemleri başlatıp tıbbi malzemeleri satın alır ve nakliye sürecinde mal müşteriye teslim edilmeden önce Akabe mevkiinde nakliye aracının devrilmesi sonucu tıbbi malzemelerin 2374 Ürdün dinarı değerindeki kısmı telef olur. Müşteri, malın tesliminden önce ve kendisinin bir müdahalesi olmaksızın oluşan bu hasarı bankanın ödemesini ister. Banka ise telefin kasit ve özensizlik olmaksızın elde olmayan karşı konulamaz zorlayıcı bir sebep ile olduğunu ve anlaşmada hasar sorumluluğunu %50'sinin kendisine geri kalan %50'sinin ise müşteriye ait olduğunu belirtir. Kendisine ait %50 oranındaki ödeme kısmının ise ortak yatırım gelirlerinden temin edileceğini belirtir.

Fikhî danışma kurulunun fetvası ise şöyledir: Olayı özet bir şekilde tekrar ifade ettikten sonra klasik eserlerdeki fikhî hükmün, teslimden önce oluşan hasarların satıcının sorumluluğunda olduğu şekliyle açıklar. Hanefi ve Maliki mezheplerinin görüşlerine dayanan Ürdün Medeni Kanun'un 472. maddesinin de bu yönde olduğunu belirtir. Sonrasında ise Ürdün İslam Bankası Kanunu 25. maddesine göre yönetim kurulunun, sözleşmeleri onaylama ve banka yönetiminin girmeyi kabul ettiği durumlarda tahkime gitme yetkisinin olduğu ve böylece şayet maslahat varsa yönetim kurulunun, anlaşmadaki zararın %50 olarak müşteri ve bankanın eşit ödemesine, hasar tutarını ortak yatırım gelirleri hesabından tahsili işlemine karar verme yetkisi olduğunu belirtir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 1/70 (Fetva No: 33)). Kurul, bankanın sözleşmede ödeyeceği hasar oranını %50 ile sınırlandırmasını ve bu şartın fıkhi yönünü inceler ve şartın fikhî geçerliliğini tartışıp olumlu kanaat bildirir. İlgili kanunun bu yönde hüküm koyduğu ve maslahat ilkesinin de şartı desteklediği ile açıklamasını ge-

2 İlgili fetvanın, Beytüt-t-temvîlî-Kuveytî ve Suud Dâru'l-İftâsının fetvaları arasında yer alması aslının ise İbn Teymiye'nin *Fetâvâ* eserinde yer aldığı fakat kurulun Mushaf bastırma ve mescit yaptırma kısımlarını istisna ettiği ifade edilebilir.

rekçelendirir.

Borcun satımı, İne akdi gibi hakkında nas olan konularda bankanın maslahatına yönelik görüş değil nas öncelenirken; “teslimden önce oluşan hasarın sorumluluğu satıcıya aittir” gibi fikhî bir kuralın olduğu konularda bankanın maslahatına olan görüşler tercih edilmiştir. Bankanın bir şirket hissesi satın alması sonra aynı şirketin ortaklarından birisine bu hisseyi geri satması işlemi hakkında sorulan soruda kurul, “Bu şirketin hissesinin satın alınması ve satılması işleminin borcun alım satımı olacağını, bu akitte bankanın maslahatı olduğunu fakat bahsi geçen işlemin yapılmaması gerektiğini bildirmiştir” (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 1/40 (Fetva No: 13)). Burada bankanın maslahatı konu özelinde var olan nassa öncelenmemiş ve maslahat kavramı bankanın işlemlerini meşrulaştırıcı bir vasıta olarak kullanılmamıştır.

Bankanın maslahatını gerçekleştiren hükmün tercih edildiği bir konu ise şöyledir: Ürdün İslam Bankası, ticari bankalara miktarı ve süresi belirlenmiş bir meblağı vedîa/emanet olarak bırakmakta ve geri ödeme esnasında da karşılığında herhangi bir fazlalık ya da nakit almamaktadır. Bu emanet işlemi karşılığında Ürdün İslam Bankası bir yatırım projesi için likidite ihtiyacı duyduğunda ticari bankalar da Ürdün İslam Bankası'na, aynı şartlar altında (miktar, süre ve faiz olmadan) emanet verecektir. Bu işlemin hükmü ve şartın sahih olup olmadığı sorulmaktadır (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 1/50 (Fetva No: 19)). Kurulun cevabı ise buradaki şartın harama götüren, miktar ve vasıfta ziyadeye yol açan bir şart olmadığı aksine bankanın ihtiyaç halinde faizli borç bulma yoluna sığınmayacağı için bu şartın banka için kabul edilen ve amaçlanan bir maslahat sağladığı ve caiz olduğu şeklinde olmuştur. Hükme dayanak olarak, herhangi birinin bir başkasına herhangi bir faiz geliri beklemeden emanet vermesi anlamına gelen vedîa işleminin mübah bir işlem olduğu, Peygamberin yasakladığı bir akitte ikinci bir akit şartı koşma kapsamına girmediği, İbn Teymiye'nin izahına göre peygamberin yasağının faize yol açmaması için bedelli bir akitle teberru yani bedelsiz bir akdin birleştirilmesini kapsadığını, sorulan soruda ise ne bedelli ne de bedelsiz bir akdin olduğu, dolayısıyla faiz oluşacak bir durumun olmadığı belirtilir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 1/50 (Fetva No: 19)).

Maslahat kavramının bazen, nakit para temini ve akışını kontrol etmek için bankanın seyriyle ilgili konularda gündeme geldiği görülür. Bankanın, likit ihtiyacını karşılamak üzere önceden yapılmış sözleşmelerdeki yatırım oranlarını değiştirmek istemesi veya emek sermaye ortaklığı yani mudarebe esaslı işletilen yatırım fonlarının asgari alım meblağlarını yükseltmek istemesi maslahat ilkesi gereği caiz görülmüştür. Müşterilere ulaşmanın ve sözleşmeleri yenilemenin zorluğu dikkate alındığında yapılmak istenen değişimin belirli süre boyunca (üç-altı ay gibi) ilan edilip müşterilere duyurulması ile yetinilmiştir. Benzer şekilde banka, emek sermaye ortaklığı yani mudârebe esaslı işletilen yatırım fonlarının alımında alt sınır için 500 dinar şeklinde belirlenen meblağın

5000 dinara yükseltilmesinin caiz olup olmadığına dair bir soruyu gündeme taşımış ve kurul da bu işlemin, müşterilere ilan edilip belirli bir süre beklendikten sonra yapılabileceği fetvasını vermiştir. Bu işlemin karşılıklı rızayı zedeleyici olmadığı, tarafların maslahatını sağladığı, eski müşterilerin makul süre beklendiği takdirde durumdan haberdar olacakları, devam etmek istemeyenlerin çekilme haklarının olduğu fetvada ifade edilmiştir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 3/14 (Fetva No: 6) (Cari ve yatırım hesaplarına dair fetvaların derlendiği bölüm)).

2.2.2. Baskın İhtiyaç

Kurulun fetvalarında içinde yaşadığı toplumun bireylerinden büyük çoğunluğun muhatap olduğu ihtiyaçları, baskın ihtiyaç (hâcetün mâsse), zarar kavramı ile dikkate aldığı görülür. Koronavirüs gibi olağanüstü bir halin yaşandığı yakın geçmişte taksit ödemelerini ertelemek isteyen müşterilerin durumlarına dair kurulun kararı şu şekilde olmuştur: Tüm borçların ertelenmesi bankanın zararına olacak bir durumdur. Ödeme sorumluluğuna karşılık banka hiçbir alacağını isteyememesi nakit akış dengesini ve bankanın işleyişini etkileyecektir. Bu sebeple murabaha sözleşmesinde ödeme imkânı olan müşterilerin taksitlerini ertelemeyi istemesi caiz değildir. Çünkü bu, başkasının zararına sebep olur ve zarar haramdır. Zarara sebep olmak da caiz değildir. “Eğer borçlu darlık içindeyse ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin” ayetine dayanarak zor durumda olduğunu kanıtlayan müşteriler borç taksitleri için erteleme isteyebilir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 4/ 28 (Korona salgınına dair 12 numaralı bölümün 40 numaralı fetvası)).

Bankanın mallarını hırsızlığa, dolandırıcılığa ve görevlilerin hilekârlığına karşı sigortalatmasına dair sorunun cevabında heyet şu açıklamaları yaptı: “Bu konu klasik dönemde yer almayan modern problemlerden birisidir. Konu hakkında ilk araştırma yapan fakih İbn Âbidîn'dir. Sonrasında konu hakkında farklı görüşler beyan edilmiştir. Garar olduğu için caiz olmadığını söyleyenler olduğu gibi mutlak olarak caiz olduğunu belirtenler de olmuştur. İbn Teymiye harama götüren fesat unsurunun râcih bir maslahat sebebiyle mübah olabileceğini söyler...bu konuda baskın bir ihtiyaç vardır...” (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 1/6 (Fetva No: 2)). Kurul sigortanın modern bir problem olduğunu ve İbn Âbidîn'in sonrasında farklı görüşlerin varlığını belirttiikten sonra baskın ihtiyaç sebebiyle caiz olduğu görüşünü benimsemiştir.

2.2.3. İhtiyat Prensibi

Kurul bazı fetvalarında ihtiyat prensibini gözeterek işlemin yapılmaması gerektiğine dair hükümler benimser. Örneğin, murabaha ile sigara almak isteyen bir müşterinin işlemi sorulduğunda kurul işlemin caiz olması halinde bankanın kâr elde edeceğini bildiği halde ihtiyat ilkesi gereği konuyla ilgili tartışmalara ve şüphenin varlığına bir çıkış yolu olarak işlemin engellenmesine karar vermiştir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 3/20 (Fetva No: 5)).

3. FETVA METİNLERİ VE DAYANAKLARA DAİR ÖRNEKLER

Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulu'nun 2016-2020 yılları arasında kendisine sorulan işlemler için verdiği fetvaları derlediği dört cilt ve bir de ek yayını bulunmaktadır. Bu başlıkta bankanın usulüne dair sadece örnek temsil etmesi bakımından fetvalar arasından seçilen organize teverrick ve gecikme bedeline dair iki fetva ve dayanakları ele alınacaktır.

3.1. Organize Teverrick

Organize teverrick, vadeli bedelle mal aldıktan sonra nakit temin edebilmek amacıyla bu malı üçüncü tarafa peşin satmaktır (AAOIFI, 2018, s. 744). Faizsiz finansman kurumları teverrick işlemine faaliyetleri için fon toplamak ya da müşterilerinin talebi ile vadesi gelmiş borçlara nakit para temini için başvurumaktadırlar. Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulunun fetvaları arasında teverricke dair yayınlanmış müstakil bir fetva bulunmamakla birlikte kurul uzmanları Ürdün İslam Bankası'nda organize teverrickün uygulanmadığını belirtmiş ve sebebinin 2012 yılında Ürdün Dâru'l-İftâ kurumunun organize teverrickün caiz olmadığına dair yayınladığı fetvanın Ürdün'deki tüm İslami Bankaları bağlayıcı olması ile açıklamışlardır.

Dâru'l-İftâ organize teverrick fetvasında özetle mali işlemlere dair hükümlerin, lafız ve açıklamalara göre değil amaç ve manalara göre verileceği ve işlemin doğuracağı sonuçların dikkate alınması gerektiği belirtilir. Sonrasında faiz hilesine engel olması ve İslami bankalar ile konvansiyonel bankalar arasında sadece şekli bir farkın olmasını engellemek adına işleme fıkhîen haram hükmünü verir. Yol açtığı olumsuzluklar kapsamında hakiki bir büyüme sağlamaması, durağanlaşmaya yol açması gibi sebepler zikrederek pek çok fıkhî kuruluşunun ve çağdaş fıkhîçilerin çoğunluğunun haram hükmünü verdiğini belirtir. Örnek olması için Mecmau'l-Fıkhî'l-İslâmî, 2009 yılında 19. toplantısında organize teverricke "şahıs finansmanı" ismini vererek haram hükmünü yayınladığına işaret eder. Çünkü bu işlemde faiz hilesi görülmektedir. İslami Bankaların İslam fıkhının amaçlarını gerçekleştiren meşru araçları kullanması gerektiği ile fetva metni sonlanmıştır (*Hurmetu't-teverricki'l-masrafi "et-temvîlü's-şahsî" makâsıdıyen*, t.y. (30/12/2021 tarihli 307 numaralı karar)).

Organize teverrick fetvası özelinde kurulun takip ettiği fetva usulünde ya da siyasetinde nasların zahiri ile yetinmediği, Maliki fıkhında var olan "meâlâtü'l-ef'âl" ilkesi doğrultusunda işlemlerin amaç ve sonuçlarının dikkate alınması gibi bir yöntemi takip ettiği ifade edilebilir. Şayet kurul nasların zahiri anlamları ile yetinmek isteseydi Şafi mezhebinin görüşüne dayanarak organize teverrick işleminin iki farklı akitten oluştuğunu ve şekil şartlarını taşıdığı için bu işlemin caiz olduğu görüşünü benimsemesi kuvvetle muhtemeldi. Kurulun, klasik fıkhîteki şekliyle mezhep özelinde değerlendirmeler yapmadığı aksine bir mezhep özelinde verilecek fetvaların iktisadi konularda sanılan faydayı sağ-

lamayacağını düşünerek hareket ettiği söylenebilir.

3.2. Gecikme Bedeli

Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulu'na ödeme imkânı olduğu halde borçlarını vadesinde ödemeyen müşterilerin varlığını ve vadesi dolan borçların ödenmesinde uzun süreli gecikmelerin olduğu belirtildikten sonra böyle durumlar için bankanın karşılaştığı zararı giderecek kadar bir bedelin müşterilerden alınmasına dair bir şartın sözleşmeye eklenip eklenemeyeceği sorulur. Kurulun cevabı, "Akdi yapan tarafların karşılıklı rızaları ile bahsedilen şartın sözleşmeye eklenebileceği, bunda fıkhen bir engelin olmadığı, sözleşmeye eklenen şartlarda temel ilkenin sıhhat ve bağlayıcılık olduğu, bu konuda Hz. Peygamber'in "Müslümanlar haramı helal, helali haram kılacak şartlar dışındakileri sürdürdükleri şartlarına riayet eder, bağlı kalırlar" (Hanbel, 1995, s. 1/ 312) hadisinin olduğu" şeklindedir. Kurulun açıklamaları şu şekilde devam eder: "Ödeme imkânına sahip borçlular borçlarını vaktinde ödemekle sorumludurlar. Borçlunun imkânı olduğu halde ödeme yapmaması İslam nezdinde zulüm olarak değerlendirilir ve kınanması gerekir. Konuyla ilgili hadisler vardır: "Ödeme imkânı olduğu halde borcunu geciktirmek, kişinin dokunulmazlığının kaldırılmasını ve cezalandırılmasını mubah kılar" (Hanbel, 1995, s. 4/388). "İmkânı olduğu halde borcunu ödemeyip geciktirmek zulümdür" (Buhârî, t.y., s. 2/799 (İstikrâz 12)). Zikredilen hadisler imkânı olup ödeme yapmayan borçlu içindir. İmkânı olmayan borçlular için "...eğer borçlu zor durumdaysa genişliğe çıkıncaya kadar ona mühlet verin"³ ayeti doğrultusunda mühlet verilmesi vaciptir" (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 2/11 (Fetva No: 45)).

Ürdün İslam Bankası Fıkhî Denetim Kurulunun yayınlanmış fetvasına göre İslam hukukunun gecikme bedeline dair şartları sözleşmeye koymaya itiraz etmediği, farklı şekillerde uygulama alanı bulan cezai şartın AAOIFI'nin belirttiği üzere iltizam bi't-teberru (teberru yapma zorunluluğu) şekliyle Ürdün İslam Bankası'nda bir dönem uygulandığı söylenebilir. Kurul üyeleri ile yapılan mülakatlarda cezai şartın uygulanabileceğine dair fetva önceden olan bir uygulamayı gösterdiği ve sadece bir kere uygulandığı öğrenilmiştir. Sonrasında Ürdün Dâru'l-İftâ Kurulu'nun iltizam bi't-teberrunun uygulanmamasına dair kararına binaen yapılan tadil ile bu fetva değiştirilmiş ve uygulamadan kalkmıştır.

4. BANKA ALEYHİNE FETVALAR VE DAYANAKLARI

İslami bankacılığa dair yöneltilen eleştirilerden birisi, İslami bankacılığın konvansiyonel bankacılık işlemleri ile özünde aynı mahiyete sahip olduğu ve İslami bankacılık bünyesinde bulunan fıkıh uzmanlarının kendilerine sorulan işlemlere onay (cevaz) vermek için piyasa araştırması yaparak uygun fetvayı bulmaya çalışmalarıdır. Bu durumu ifade etmek için literatüre “fetva alışverişi” kavramı girmiştir (M. Kabir Hassan vd., 2016, s. 110). Bu kavram ile fıkıh uzmanlarının her durumda klasik fıkıh birikimi içinden kolay ve kullanışlı görüşleri tercih ederek yapılacak işlemlere bir şekilde onay verme arayışı ifade edilir. İlerleyen paragraflarda Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulu’nun kendisine sorulan sorulara verdiği olumsuz görüşler incelenmeye çalışılacak olup eleştirilerin Ürdün İslam Bankası özelinde geçerli olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Kurulun, faiz konusunda titiz bir hassasiyet gösterdiği ve bankanın maslahatına olsa bile hiçbir onaylayıcı fetva vermediği rahatlıkla ifade edilebilir. Faiz şüphesi oluşturabilecek îne sözleşmesine de ülkenin yaygın mezhebi Şafi mezhebi olmasına ve mezhep içinde îne sözleşmesine dair cevaz görüşü bulunmasına rağmen kurul cevaz vermemektedir. Bu bağlamda aşağıdaki farklı örnekler de faiz hassasiyeti gösterir mahiyettedir.

Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kuruluna, devletin sabit getirili, üç ay vadeli (piyasaya sürülmesinden üç ay sonra ödemesi yapılacak şekilde) hazine bonusu çıkardığı, bir bononun müşteri tarafından alış fiyatının 986 dinar, devletin müşteriye vade sonunda ödeyeceği değer ise 1000 dinar olduğu bildirilir ve Ürdün Merkez Bankasının satım talebi doğrultusunda Ürdün İslam Bankası’nın bu bonoları almasının fikhî hükmünün ne olduğu sorulur. Kurul, bu işlemin haram olan iki bedelin de vadeli satımı (bey’u’l-kâli’i bi’l-kâli’i) ve faiz yasağı kapsamına girdiğini ve Ürdün İslam Bankası’nın zikredilen bonoları alamayacağını belirtir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 2/7). Bir başka fetvasında ana faaliyet alanı faizli işlemler olan bir şirketten bina kiralamanın masiyette yardımlaşma anlamına geleceğini ve fikhîen haram olacağını belirtir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 2/8).

Kurulun, klasik fıkhîta yer alan tipik sözleşmelerin mezheplerce üzerinde ittifak oluşmuş temel/aslı kurallarına bağlı kaldığı, bu hususlarda herhangi bir cevaz fetvası ve gerekçesi arayışında olmadığı ifade edilebilir. Örneklemek gerekirse “Şirketler için zarar etmeme kaydıyla yatırım hesabı açmanın hükmü nedir?” sorusuna kurulun cevabı, “Bu işlemin, yatırım hesaplarının kasıt ve kusur olmaksızın oluşan zarara yatırımcının da ortak olması gereken mudarebe esaslarına göre çalıştığı için fikhîen caiz olmaz. Mudarebe sözleşmesinde zarar etmeme şartı koşulması durumunda sözleşmenin fasit olacağına alimler ittifak etmişlerdir” (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 3/13 (Fetva No: 2) (Cari ve yatırım hesaplarına dair bölümün ikinci fetvası)) şeklinde olmuştur. Yine bu bağlamda

bir başka örnek de akitte rıza unsurunun zedelenmemesi ilkesi ile paralel olarak şu fetvada karşımıza çıkmaktadır. Murabaha akdinde kararlaştırılan süre, oranlar, meblağ, para cinsi farklılığı ve posta giderlerini tek taraflı olarak bankanın değiştirmesinin caiz olup olmadığı sorulur. Kurul ise sayılanlar arasında yer alan belirlenmiş sürenin değiştirilmesine dair bir şey demeden doğrudan bankanın maslahatı varsa karşılıklı iki tarafın da rızası ile murabaha akdinde süre belirlemenin caiz olduğunu, diğer belirlenen şartların ise karşılıklı rıza ile değiştirilebileceğini, tek taraflı olarak bankanın değiştirmesinin caiz olmadığını belirtir (Fıkıh Kurulu, 2017, s. 1/32 (Fetva No: 9)).

İncelenen örnekler özelinde görüldüğü üzere kurul kendisine sorulan tüm işlemlere dair olumlu görüş arayışına girmemiş, fikhî ilkelere çatışan uygulamalara caiz olmadığı yönünde aleyhte fetvalar da vermiştir. Her durumda yapılmak istenen işlemlerin caiz olduğuna dair klasik fıkıh birikiminden herhangi bir fetva arayışına girmemiştir.

SONUÇ

Bu makalede, fikhî şartlara uygun hizmet veren bankaların tabi olduğu ve işleyişlerinde önemli bir yer tutan fikhî kurul denetimine odaklanılmış ve Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulunun/danışma heyetinin yapısı, işleyişi, fetva süreçleri, fetvaların dayanakları ve fetva usulüne dair bir araştırma yapılmaya gayret edilmiştir. Bu araştırmanın soruları doğrultusunda bulguları şu şekildedir:

Ürdün İslam Bankası bünyesinde işlemlerin uygulanmasından sonra denetimini yapan fikhî iç ve dış denetim birimleri bulunmakta ve senelik olarak inceleme ve denetimler yapılmaktadır. Banka dışı bir derecelendirme ajansı olan IIRA'nın değerlendirmesine göre Ürdün İslam Bankası fikhî kalite analizinin tüm alt başlıklarında yüksek düzeyde fikhî uygunluğa sahiptir. Fikhî ilkelere bağlılığı AAOIFI'nin yayınladığı şer'î standartlar ve IFSB tarafından yayınlanan standartlar çerçevesinde incelenmiştir. Kurulun fetvaları incelendiğinde fetvaların tamamen AAOIFI standartları ile uyumlu olduğu görülür. Sadece organize teverruk fetvasında banka caiz olmadığı görüşüyle AAOIFI'den farklılaşır.

İslami Finans Kurumlarında işlemler için fikhî uygunluk ya da uyumsuzluğa dair fetvanın verilmesi *fikhî kurulunun*, fetvanın sağlıklı ve doğru bir şekilde uygulanması *icra kurulunun*, uygulamanın yıl sonunda veya iki yılda bir belirli periyotlarla denetlenmesi yani kurumun verilen fetvalara hangi oranda bağlı kaldığının değerlendirilmesi fikhî inceleme hizmeti sunan *müdükkik-i şer'* sorumluluğundadır. Fikhî denetimlerde fetvanın yanlış ya da eksik uygulandığının tespiti durumunda gerekli düzenlemeler yapıp tekrar denetçiye

başvurulmaktadır. Fetvanın uygulanmasında bir yanlışlık olmuş ve mahzurlu sayılabilecek bir gelir elde edilmişse bu gelirin ihtiyaç sahiplerine verilmek üzere sadaka fonuna aktarılması talep edilir. Fetvada yanılma ve fetvadan dönüş, bankacılık işleyişinde hemen hemen her aşamada mümkündür.

Modern iktisadi problemler karşısında takip edilen usullere dair farklı kanaatler dikkatleri çekmektedir. Makalede bu usullere bağlı kalınmaksızın kurumun gözettiği ilkelere göre fikhî denetim heyetinin usulünden bahsedilmiştir. Bu doğrultuda kurumun fetva usulü için genelden özele doğru aşağıdaki değerlendirmeler yapılabilir: Takip edilen usul konusunda kurul üyesi fıkıh uzmanlarının ilmi donanımlarının belirleyici olduğu, klasik fıkıh birikiminde yer alan fıkıh usulü, fetva usulü, tercih usulü gibi usullerin sadece birisinin değil yeri geldikçe tamamının işlevsel olarak kullanıldığı görülür. Kurulun fetvaları incelendiğinde ihtilafli konularda yaptığı tercihlerin, yukarıda da işaret edildiği gibi ihtiyaca göre işletilen fıkıh, fetva ve mezhep içi tercih usulüne ek olarak “sermayenin ve yatırımların korunmasını” önemseyen bir düşünce okulunu temsil ettiği söylenebilir. Buradan da bankanın sadece teorik açıdan tutarlı fetvalar vermeyi amaçlamayan, ihtilafli durumlarda farklı faktörleri dikkate alarak uygulamada yaratacağı sonuçları gözetken, bazı hallerde ihtiyacı dikkate alarak hayatı kolaylaştıran, teori ile pratik arasında denge kurmaya çalışan bir fetva usulü ekolü/okulunu temsil ettiği söylenebilir.

Kurulun fetvalarında gözettiği bazı temel fetva usulü ilkeleri olduğu dikkatleri çekmektedir ve bu ilkelerin bazıları şöyle sıralanabilir: Hakkında soru sorulan işlemin (örneğin murabaha kart/finansman kartı sorusu) İslam borçlar ve eşya hukukundaki işlemlere ve bu işlemlerin bünyelerinde taşınması gereken kurallara bir aykırılığın olmaması, satıcı ve müşterinin sorumluluklarında bir kapalılık, belirsizlik ve iç içe geçmişliğin olmaması, yapılmak istenen işlemin süri yani şekilsel bir işlem olmamasına dikkat etmektedirler.

Fetvanın kaynakları arasında Ürdün Dâru'l-İftâ Kurulunun fetvaları, Dâru'l-İftâi'l-Mısriyye, AAOIFI, Cidde merkezli Albaraka'nın kararları gibi fetva kurumlarının kararları, Ürdün Medeni Kanun'u, İslam Bankası Kanunu gibi dikkate alınması gereken kanuni ve yönetsel düzenlemeler, fetva kitabının başında zikrettiği fikhî kaynaklar listesi ve bu listede yer almayıp fetvaların dayanaklarında geçen kaynaklar, mezhep görüşleri yer almaktadır.

Kurul, fetvalarında Kur'an-ı Kerîm, sünnet, icmâ ve kıyas olmak üzere fikhun dört temel delilini (edille-i erba'a) dayanak olarak almakla birlikte maslahat, zaruret gibi fikhî prensiplere de başvurur. Kurul, fetva siyaseti ve usulü açısından maslahat ilkesi aşırı yorum, banka işlemlerini tecviz etmek için bir araç olarak kullanmayıp bankanın sözleşmelere koyduğu şartların fikhî yönünü incelemek ve şartın fikhî geçerliliğini tartışmak ve nakit para temini ve akışını kontrol etmek için maslahat ilkesini kullanmış; borcun satımı, îne akdi gibi hakkında nas olan konularda bankanın maslahatına yönelik görüşü değil nassı

öncelerken; “teslimden önce oluşan hasarın sorumluluğu satıcıya aittir” gibi fıkhî bir kuralın olduğu konularda bankanın maslahatına olan görüşleri tercih etmiştir.

Kurulun fetvalarında içinde yaşadığı toplumun bireylerinden büyük çoğunluğun muhatap olduğu ihtiyaçları, baskın ihtiyaç (hâcetün mâsse), zarar kavramı ile dikkate aldığı görülür. Yine benzer şekilde ihtiyat prensibini gözeterek işlemin yapılmaması gerektiğine dair hükümler benimser.

Fetvaların her zaman banka lehinde olmadığı gerektiğinde banka aleyhine fetvalar da verilebildiği görülmektedir. Kurul kendisine sorulan tüm işlemlere dair olumlu görüş arayışına girmemiş, fıkhî ilkelerle çatışan uygulamalara caiz olmadığı yönünde aleyhte fetvalar da vermiştir. Bu bağlamda kurulun, faiz konusunda titiz bir hassasiyet gösterdiği ve bankanın maslahatına olsa bile hiçbir onaylayıcı fetva vermediği rahatlıkla ifade edilebilir. Kurulun, klasik fıkhîta yer alan tipik sözleşmelerin mezheplerce üzerinde ittifak oluşmuş temel/aslı kurallarına bağlı kaldığı, bu hususlarda herhangi bir cevaz fetvası ve gerekçesi arayışında olmadığı görülür.

KAYNAKÇA

- AAOIFI. (2018). *Faizsiz Finans Standartları* (1. bs). Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Alsayed, N. (2009). *Shari'ah Board, The Task of Fatwa and Ijtihad in Islamic Economics and Finance*. Munich Personal RePEc Archive.
- Atıyye, A. (2016). *Mefâhîmü'r-rekâbe ve't-tedkîk ve'l-murâca'a ve'l-ımtisâli's-şer'iy beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk*. Altıncı Fıkhî Denetim Toplantısı, İstanbul.
- Baz, A. A. (2012). Davâbitü'l-ictihâdi'l-muâsir fî fıkhı'l-muâmelâti'l-mâliyyeti'l-muâsıra. *Ürdün Üniversitesi İslami Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 12. https://www.researchgate.net/publication/337592574_dwabt_alajthad_fy_ahkam_almamlat_almasrt
- Beytüt-t-Temvîli'l-Kuveytî. (1985). *El-Fetâvâ eş-Şer'iyye fî'l-mesâili'l-itiâdiyye*. Kuwait Finance House. www.kfh.com
- Buhârî, M. b. İ. (t.y.). *El-Câmi'u's-sahîh*. Dâru'l-Kalem.
- Ebu Lihye, N. (2015). *En-Nevâzilü'l-fıkhiyye ve menâhıcu'l-fukaha fî't-teâmüli meahâ*. Dâru'l-Envâr.
- Edris, M. M. A. M. (2018). Eser müstakbel ihtilâfi'l-fetvâ alâ tatbîkı'l-müntecâti'l-mâliyyeti fî'l-masârifi'l-İslamiyye. *Islamic Science University of Malay-*

sia, 7, 259-292.

Fıkıh Kurulu, Ü. İ. B. (2017). *El-Fetâvâ eş-Şer'iyye* (Ürdün). Ürdün İslam Bankası.

Güney, N. (2015). İslami Finansta Şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış. *Turkish Journal of Islamic Economics*, 2(2), 45-69.

Hakan Safa Yılmaz, & Şencal, H. (2022). İslam Politik Ekonomisi Açısından Merkezi Fetva Kurullarının Yapısına Dair Bir Değerlendirme. *Journal of Islamic Economics*, 2(1), 92-105.

Hammad, H. A. (2006). *Er-Rekâbetü's-şer'iyye fî'l-mesârifî'l-İslamiyye*. Dâru'n-Nefâis.

Hanbel, A. b. (1995). *Müsned*. Dâru'l-hadîs.

Hurmetu't-teverruki'l-masrafî "et-temvîlü's-şahsî" makâsıdıyyen. (t.y.). Meclisi'l-iftâ. Geliş tarihi 21 Ağustos 2022, gönderen <https://www.aliftaa.jo/Decision.aspx?DecisionId=1692#.YwI7nuxBzdo>

IFSB, M.-H.-M.-İ. (2009). *El-Mebdeu'l-irşâdiyye li nazmi'l-davâbiti's-şer'iyye lilmüessesâti'l-leti tükaddimu hıdmât maliyye islamiyye (IFSB-10)* (IFSB-10). file:///Users/haticeaksoy/Downloads/IFSB-10%20(December%202009)_Ar%20(1).pdf

IIRA. (t.y.). *Uluslararası İslâmî Derecelendirme Kuruluşu (IIRA) Resmî Sayfası* [Kurumsal Web Sitesi]. Derecelendirme Usûlü. <http://iirating.com/resource.aspx>

IIRA. (2022). *Uluslararası İslâmî Derecedirme Kuruluşu (IIRA) Resmî Sayfası* [Kurumsal Web Sitesi]. Derecelendirme Cetveli. <http://iirating.com/sharia.aspx>

Kudâh, M. A. M. (2009). *Et-Tasnîfu's-şer'î li müntecâti'l-müessesâti'l-mâliyyeti'l-İslâmî ve devruhu fî tatvîri edâiha* [Doktora Tezi]. Yermük Üniversitesi.

M. Kabir Hassan, Umar, F. A., & Oseni, U. A. (2016). The Legal Implications of "Fatwa Shopping" in the Islamic Finance Industry: Problems, Perceptions and Prospects. *Arab Law Quarterly*, 30, 107-137. https://www.academia.edu/40014917/The_legal_implications_of_fatwa_shopping_in_the_Islamic_finance_industry

Naîm Hüseyin Müsellem, H. (2019). *Menhecü'l-fetvâ fî hey'âti'r-rakâbeti's-şer'iyye ve tatbîkâtühâ fî'l-müessesâti'l-mâliyyeti'l-İslamiyye fî'l-Ürdün* [Yüksek Lisans Tezi]. Ürdün Üniversitesi.

Nur, A. b. M. b. M. (t.y.). *Ed-Davabitü'l-müstahlasa min kararâti'l-Hey'e-*

ti'ş-Şer'iyye li Benki'l-Bilâd. *Mecelletü'd-dirâsâti'l-İslamiyye*, 26(1), 321-333.

Sâ'd, A. M. (t.y.). *Er-Rekâbetü'ş-şer'iyye ve eserüha fi'l-masarifi'l-İslamiyye*. Uluslararası Üçüncü İslam İktisadı Kongresi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi. https://ia601802.us.archive.org/10/items/economy_0003/economy2040-.pdf

Sayfî, A. (2014). *Tatvîru ameli hey'eti'ş-şer'î fi'l-benki'l-İslâmîyyi'l-Ürdünî*. 41(2).

Ürdün İslam Bankası, A. G. Ü. (2016). *Delîlü'l-hâkimiyyeti'l-müessesiyye*. el-Benkü'l-İslamiyyü'l-Ürdünî. https://www.jordanislamicbank.com/sites/default/files/%D8%AF%D9%84%D9%8A%D9%84%20%D8%A7-%D9%84%D8%AD%D8%A7%D9%83%D9%85%D9%8A%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%A4%D8%B3%D8%B3%D9%8A-%D8%A9_2.pdf

Ürdün İslam Bankası, A. G. Ü. (2021). *El-Fetâvâ eş-Şer'iyye* [Kurumsal Web Sitesi]. Fikhî Fetvalar Sekmesi. <https://www.jordanislamicbank.com/ar/content/%D8%A7%D9%84%D9%81%D8%AA%D8%A7%D9%88%D9%89-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B1%D8%B9%D9%8A%D8%A9>

Ürdün İslam Bankası, A. G. Ü. (2022a). *Ürdün İslam Bankası Fikhî Denetim Kurulu* [Kurumsal Web Sitesi]. Fikhî Denetim Kuruluna Dair Bilgilendirme Sekmesi. <https://www.jordanislamicbank.com/ar/content/%D9%87%D9%8A%D8%A6%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B1-%D9%82%D8%A7%D8%A8%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B1%D8%B9%D9%8A%D8%A9>

Ürdün İslam Bankası, A. G. Ü. (2022b). *Ürdün İslam Bankası Yıllık Raporu* [Kurumsal Web Sitesi]. <https://www.jordanislamicbank.com/ar/content/%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%82%D8%B1%D9%8A%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%86%D9%88%D9%8A>

Ürdün Merkez Bankası. (2000). *Bankacılık Kanunu* [Kurumsal Web Sitesi]. İktisâdi Kanunlaştırmalar Bölümü. <https://www.cbj.gov.jo/EchoBusV3.0/SystemAssets/5cf60a1e-8b89-4d42-b35e-9fbd99ab733f.pdf>

Extended Abstract

Islamic banking, or participation banking as it is called in our country, continues to exist in compliance with Islamic law, in other words, with fiqh rules in its transactions and services, and differs from conventional banking in this respect. Compliance with fiqh rules is ensured by the fiqh supervisory board, or as it is called in our country, the advisory committee, which is within the body of Islamic banking and whose members consist of fiqh experts. The fiqh experts in

the board issue fatwas on banking transactions and services and explain whether transactions can or cannot be carried out, sometimes with justification and sometimes without justification.

The subject of this article is to examine the fatwa issuance-application process of the fiqh supervisory board within Islamic banking, the bases of the fatwas issued, and the fatwa procedure in the Islamic Bank of Jordan. The Fiqh Supervisory Board of the Islamic Bank of Jordan currently has four fiqh experts and its fatwas are published in 4 fascicles. Since the Islamic Bank of Jordan does not have a published fatwa procedure, it will be tried to reveal whether there is a fatwa procedure followed by the board based on the fatwas issued by the board and the processes of issuing and implementing fatwas.

This research was conducted in order to examine the internal functioning of Islamic banking in the context of Islamic law and to examine whether the fatwas and studies carried out in the current functioning are carried out within the framework of a certain procedure.

The existence of a procedure is also important in terms of showing the current status of the studies on Islamic economics and the course of development in the future. Revealing the methodology followed by the current Islamic banking practice, if any, and what this methodology consists of has the potential to shed light on the future projection of the practice. If there is a discrepancy in terms of jurisprudential compliance, it is within the pointed importance of the study to provide a supportive contribution such as eliminating any incompatibility, if any, or improving the functioning.

The importance of examining all of the fatwas of an institution in its entirety and making a determination about its procedure based on this integrity is one of the aspects that make this study unique. A research on specific procedures may not yield holistic results, as it would involve reaching a conclusion with fragmentary examples, and would only point to the institution's procedure on certain issues. The aim of this study is to reach a holistic conclusion based on the fatwas issued by the Islamic Bank of Jordan on a wide range of issues.

The article includes a jurisprudential and procedural analysis of all the fatwas published by the Islamic Bank of Jordan on its official website. Although all of the fatwas published by the board have been analyzed, in order not to increase the volume of the article, the article focuses on the fatwas that are planned to be criticized and proposed.

The method of the article is to analyze the fatwas issued by the board, to conduct discourse and content analysis, and to synthesize the information obtained from the analysis in order to offer criticism and proposals regarding the fatwa procedure followed.

Some of the findings of the research are as follows: The process of issuing a fatwa by the Fiqh Supervisory Board of the Islamic Bank of Jordan includes examining the problem, holding evaluation meetings, issuing the fatwa, implementing and supervising it. The Board bases its fatwas on the four main proofs of fiqh (al-'ail al-'erba'a), namely the Qur'an, Sunnah, ijmaa and qiyas, as well as fiqh principles such as maslahat and necessity. It is noteworthy that there is a procedure that the Board follows in its fatwas, but this procedure is not exactly similar to the procedure followed by the classical period fiqh scholarship. As points of difference, the sources of fatwa in the modern period include the fatwas of the Jordanian Dawr al-Iftā'i Board, the decisions of fatwa boards such as Dawr al-Iftā'i al-Misriyya, AAOIFI, the decisions of Jeddah-based Albaraka, as well as legal and administrative regulations such as the Jordanian Civil Code and the Islamic Bank Law.

From the findings, it can be concluded that the Board's choices on disputed issues represent a school of thought that emphasizes the "protection of capital and investments" in addition to the fiqh, fatwa and intra-sectarian preference procedure that is operated according to need. From this point of view, it can be said that the bank represents a school/school of fatwa procedure that does not only aim to issue theoretically consistent fatwas, but also takes into account different factors in disputed cases and considers the practical implications, and in some cases makes life easier by taking into account the need, and tries to strike a balance between theory and practice.

In its fatwas, the Board relies on the four basic proofs of fiqh (al-'ail al-'erba'a), namely the Holy Qur'an, Sunnah, ijmā and qiyas, as well as fiqh principles such as maslahat and necessity. In terms of fatwa policy and procedure, the Board did not use the principle of maslahat as a tool for over-interpretation, or as a tool for the permissibility of bank transactions, but used it within the following framework: To examine the jurisprudential aspect of the conditions imposed by the bank on contracts and to discuss the jurisprudential validity of the condition, the Board used the principle of maslahat in the following framework.

